

Pro zasedání Evropského kulturního fóra v Budapešti 15. 10. - 25. 11. 1985 [1985]

Ve svém příspěvku bych chtěl načrtnout situaci filosofie jako odborné disciplíny i profese a situaci filosofů jako občanů jedné socialistické země, totiž ČSSR, ovšem s tím, že zvláště výrazné rysy československé situace více méně odrážejí situaci filosofie ve všech socialistických zemích (tj. zemích tzv. reálného socialismu).

10. dubna 1980 byl Federálním shromážděním ČSSR odhlasován zákon o vysokých školách, kde se lze hned v preambuli dočíst, že „vysoké školy pod vedením Komunistické strany Československa v celé své činnosti spojují vědu, výchovu a vzdělávání do jednoho celku, vycházejíce přitom z marxismu-leninismu“. Tato formulace odpovídá textu ústavy, že „veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu“. Významné je ovšem, že zákon o vysokých školách vstoupil v platnost 4 roky poté, co se naše republika zcela dobrovolně rozhodla učinit součástí platného právního řádu oba Mezinárodní pakty, totiž o občanských a politických právech, jakož i o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Ačkoliv se tedy náš stát zavázal uvést všechny zákony a nařízení do plného souladu s oběma pakty, pokud by v něm už dříve nebyly, nejenže v uvedené souvislosti nic pro nápravu nepodnikl, nýbrž uvádí v platnost nové zákony, které jsou s textem paktů ve věcném rozporu, a tak onen rozpor nejen udržuje, ale nadále potvrzuje. Navíc je tento rozpor zakotven v samotném našem právním řádu a přímo v nejvyšším zákonu, totiž v ústavě.

Ústava ČSSR zaručuje (čl. 20,1) všem občanům rovná práva a rovné povinnosti; v tom je v naprostém souladu s čl. 26 Mezinár. paktu o občanských a politických právech. Na druhé straně však je v ústavě zakotvena základní nerovnost mezi občany, kteří se hlásí k marxismu-leninismu, a mezi těmi občany, kteří mají jiné přesvědčení. Věřící rodiče musí své děti posílat do škol, aby jim bylo podáváno vzdělání v jiném duchu, než by si přáli. A mladí lidé musí studovat na středních a vysokých školách, na nichž jsou ideologicky indoktrinováni v duchu, který jim je často cizí a s kterým nejsou ochotni se vnitřně smířit. Studenti filosofie se o jiných filosofických směrech dozvídají sporadicky, nevěcně a obvykle v hrubém zkreslení. Už od roku 1948 bylo přijetí marxismu-leninismu alespoň navenek podmínkou možnosti pracovat v oboru filosofie. Pouze koncem šedesátých let se uvolnily podmínky natolik, že několik málo filosofů se mohlo dokonce veřejně deklarovat jako myšlenkově jinak zaměřených. Navíc neříkají naše zákony nic o tom, kdo je povolán rozhodovat o tom, co je a co není marxismus-leninismus; v důsledku toho byli dokonce marxističtí filosofové (a právě ti nejlepší) před 15 lety vyloučeni jak z univerzit,

tak z vědeckých ústavů Akademie, nejen ze strany. Věci se vyvinuly tak, že dnes nemůže obstát ve státních službách žádný skutečný filosof, dbalý své lidské důstojnosti a respektující požadavek osobní myšlenkové kontinuity a integrity. V tom se také dnešní situace hluboce liší od situace padesátých (a ovšem šedesátých) let.

Přestože posledních 15 let nemá skutečně po té stránce v našich moderních dějinách obdoby (nejbližší analogii nám může poskytnout leda údobí protireformačního indoktrinačního tlaku a lámání charakterů), nepředcházela jim bohužel žádná idyla. Naše filosofie zažila 20 let svobodného vývoje, aniž tohoto období dovedla účinně využít, v době mezi oběma válkami. Otřes Mnichova, následující okupace a zavření českých vysokých škol představovaly pro českou filosofii těžkou ránu. Dříve, než se z ní mohla vzpamatovat, dolehla rána nová, když po únoru 1948 byla každá jiná než marxistická filosofie z vysokých škol i z vědeckých ústavů vykázána. Díky nepříliš početné skupině liberálnější smýšlejících filosofů a díky tradiční otevřenosti literárních a uměleckých časopisů a lidí kolem nich se v šedesátých letech situace pro jiné než marxistické filosofy přece jen trochu uvolňovala. Ke skutečné normalizaci však nikdy nedošlo, neboť následoval srpen 1968 a politický zvrat, který byl jeho důsledkem. Tentokrát to byli až na ojedinělé výjimky právě marxističtí filosofové, kteří byli profesionálně likvidováni a kteří často našli uplatnění jen jako topiči, vrátní, řidiči apod. Filosofie jako myšlenková disciplína se nestačila znovu ustavit - a znovu byla smetena. Na její místo se dostala ideologická propaganda nejnižší úrovně.

Mladí lidé, kteří se - a právě v poslední době zvýšenou měrou - zajímají o filosofickou problematiku, nemají dnes možnost se oficiálně a na veřejnosti nejen setkat s živou filosofií nemarxistickou, ale ani marxistickou. Opravdová filosofie byla vytlačena ovšem nejen z veřejného života kulturního, ale z knihoven, z časopisů, z nakladatelských programů, ba dokonce z antikvariátů. Tady všude existují seznamy jmen autorů, kteří nesmí být uváděni, jejichž knihy ani články nesmějí být půjčovány, ale musí být vyřazovány z veřejných knihoven nebo zařazeny mezi prohibita, jež musí být po nákupu v antikvariátech vyřazovány z prodeje a likvidovány atd. atd. Nová skutečně filosofická díla nevznikají, nejlepší díla klasiků domácích jsou na indexu, překlady starších představitelů klasické filosofie vycházejí velmi zřídka, v dosti podivném výběru a takřka vždy s krajním vypětím redaktorů a navzdory systému. Hlavním zdrojem poučení proto zůstávají soukromé knihovny starších přátel. Univerzitní knihovna v Praze např. požaduje potvrzení školitele nebo ředitele apod., že vypůjčovatel je oprávněn si vypůjčovat knihy daného oboru, event. k danému tématu. Odborné knihovny neslouží veřejnosti, nýbrž vybraným a pověřeným pracovníkům.

Když byla filosofie vykázána z veřejného života, musila se uchýlit do

privátních prostor. Již na počátku 70. let vznikaly první soukromé filosofické kroužky, jednak pracovní, jednak pro vzdělání mladších. Po lednu 1977 jich začalo přibývat. Nejznámější filosofický kroužek se stal předmětem nejtvrdějších represí, když jako přednášející začali přijíždět nejprve hlavně angličtí filosofové. Poté, co se ukázala jeho další práce jako nemožná, se podařilo jinak jeho formu zachovat, takže letos mohl započít už šestý rok své existence a práce kroužek jiný. Je to možné jednak díky vytrvalosti mladých lidí, kteří se ho účastní, dále díky tomu, že vedle něho existují desítky pracovních kroužků dalších, méně nápadných, ale v každém případě svým počtem a těžkou postižitelností zpochybňujících účelnost nejradikálnějších zásahů proti tomu nejznámějšímu, a posléze díky solidaritě a obdivuhodné neúnavnosti zahraničních filosofů z celé řady zemí, kteří v současné době jen takovýmto způsobem mohou mladým lidem přiblížit způsoby myšlení a odborné práce v oboru filosofie, zkušenějším zase zprostředkovat hlavní trendy současného filosofického myšlení ve světě a také informovat o nejnovější literatuře, eventuelně ji přivést či poslat, a pomáhat tak překlenout umělou propast, která byla v dřívějších letech mezi českým a světovým myšlením vyhloubena.

Dobře si ovšem musíme uvědomovat, že takovéto svépomocné iniciativy, byť s porozuměním podporované solidárními mysliteli z jiných zemí, nemohou v plnosti ani natrvalo univerzitní výchovu nových generací filosofů nahradit. Proto je třeba celou dobu pamatovat na přípravu skutečné normalizace situace (a to už ne pouze situace filosofie, ale normalizace daleko širší); k té pochopitelně nemůže dojít v ovzduší vyostřených politických a společenských konfliktů. Bylo by si proto přát, aby v naší práci a v našem úsilí nebyla spatřována především forma politického odporu, nýbrž pozitivní snaha o uchování a rozvíjení myšlenkových a duchovních tradic domácích a stejně pozitivní úsilí o porozumění tradicím jiným, dosud cizím, a to plně v duchu helsinské Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Dříve či později bude moci filosofie i u nás obnovit svou veřejnou působnost. Proto se na to musí připravovat již nyní: filosofie nikdy nemohla zůstat bez podpory a porozumění veřejnosti. Již dnes se musíme zabývat otázkou, co může obnovená filosofie slíbit společnosti, o jejíž zájem a přízeň se uchází (či bude ucházet).

Víme, že postavení filosofie není ani v západních zemích bez problémů. Máme dojem, že spjatost české filosofie s českým kulturním i politickým životem má své pozitivní stránky, na které můžeme dnes navázat nejenom my, čeští filosofové, nýbrž také naši kolegové v socialistických zemích, jejichž situace je v nejenom směru podobná, ale dokonce filosofové západoevropští a snad i američtí. Snad to nebudeme vždycky jen my, kdo bude přijímat, i když toho sami na rozdávání moc nemáme. Jsme však toho přesvědčení, že česká myslitelská minulost v sobě uchovává nejen jeden poklad, který stojí za vyhledání a vyzvednutí a který bude jednou k užitku

nejen nám, ale celému světu.

Bylo by si přát, aby si právě dnes Evropané uvědomovali svou odpovědnost jak za vynikající i neblahé stránky minulosti, tak za budoucnost světa, i když se na první pohled může zdát, že se svět z evropského poručníkování už definitivně emancipoval. Vynikající polský filosof vyjádřil jednou své hluboké přesvědčení, že ‚myšlení má budoucnost‘. Chtěl bych připomenout, že dějinně poučený pohled nám ukazuje, do jak velké míry je právě Evropa a evropská tradice odpovědná právě za ten způsob myšlení, který se rozšířil a stále ještě šíří po celém světě a který nemalou měrou přispívá také k napětím a rozporům, jež hrozí svět strhnout do katastrofy. Svět se dostal do situace, v níž se už nemůže obejít bez evropské myšlenkové tradice. Ta však není zdaleka bez závad a bez omylů. Kdo jiný by mohl být spíše povolán tuto tradici revidovat a zbavit jejích scestí a omylů než právě evropští filosofové? Kdo jiný je mocněji povolán k tomu, aby s důkladnou znalostí celé minulosti ukázal a otevřel nové perspektivy myšlení, které bude schopno lépe a dříve i prozíravěji odhalovat své možné i skutečné deviace a které bude méně pravdu sebevědomě překřikovat a více jí naslouchat?

--- --- ---

[K napsání tohoto textu jsem byl vyzván dopisem Františka Janoucha a Viléma Prečana ze dne 21. 3. 1985. Dopis zní takto:]

Vážený příteli,

v rámci helsinských dohod a podle usnesení konference v Madridu uskuteční se na podzim 1985 v Budapešti Evropské kulturní fórum. Bude zahájeno 15. října a skončí 25. listopadu 1985. EKF se má zabývat otázkami evropské spolupráce v oblasti kultury, zejména literatury, výtvarného umění, výkonného umění (performing arts), vzájemné kulturní informovanosti (mutual cultural knowledge) apod.

V rámci fóra se uskuteční dvě plenární zasedání delegací všech zúčastněných států (v prvním a posledním týdnu EKF), čtyři týdny mezi plenárkami budou věnovány práci a diskusím v pracovních skupinách.

Evropského kulturního fóra se zúčastní delegace jmenované (vyslané) vládami jednotlivých států - signatářů Závěrečného aktu. Ze Západu přijedou významní představitelé všech kulturních směrů a orientací. Počítá se s velkou účastí - jednotlivé delegace budou mít desítky, některé snad i stovky členů.

Československá delegace na EKF bude pravděpodobně velmi nereprezentativní, protože bude asi zastupovat jen oficiální kulturní politiku a oficiální, státní instituce. Soudíme však, že by EKF mělo být seznámeno s celou pravdou o situaci kultury v Československu, nejen s tím obrazem, který předloží oficiální čs. delegace, a se stanovisky, jež tam bude za-

stávat.

Dokumentaci o tíživosti současné situace čs. kultury lze připravit na základě materiálů, které jsou běžně k dispozici v zahraničí. Pokud jde o hlasy, názory, stanoviska a podněty nezávislých tvůrců z Československa, obracíme se na Vás a současně (rovněž takto individuálně) na některé z Vašich kolegů s prosbou o příspěvek do ankety, o níž podrobněji informujeme v příloze k tomuto dopisu, anebo o individuální příspěvek adresovaný Evropskému kulturnímu fóru.

V dané chvíli nelze ještě přesně říci, jakou definitivní podobu bude mít publikace, k jejímuž vzniku chceme svou iniciativou dát podnět. Soudíme však, že situace je rozhodně příznivá tomu, aby se hlasům tvůrců z Československa dostalo v souvislosti s Evropským kulturním fórem publicity; chceme v tomto směru ve spolupráci s dalšími kolegy a přáteli, jakož i s příznivci čs. kultury v zahraničí učinit vše, co je v našich silách.

Pokud jde o anketu, Vaše odpověď by neměla v žádném případě přesáhnout pět stran (150 řádek) strojopisu. Otázkami se nedejte nikterak svazovat, podle potřeby si formulujete otázky vlastní, na které budete chtít zaměřit pozornost; přirozeně lze polemizovat s formulací té které otázky – máte v tomto ohledu naprostou volnost, naše otázky jsou jen volným rámcem ankety. Nicméně bychom velmi přivítali, kdybyste ve svých odpovědích mohl formulovat konkrétní, konstruktivní a realizovatelné návrhy, jak překonat současnou stagnaci či mrtvý bod ve stavu naší kultury.

Pokud jde o eventuelní individuální příspěvek mimo anketu, volba tematu i forma zpracování je zcela na Vás; pouze pokud jde o rozsah, prosíme, aby Váš příspěvek nebyl delší než sedm stran (210 řádek) strojopisu.

Mají-li být příspěvky do ankety i ostatní individuální texty včas zpracovány (tj. i přeloženy do angličtiny), potřebujeme je mít shromážděny nejpozději do poloviny května. Závěrem připojujeme prosbu, abyste o záležitosti, která je předmětem tohoto dopisu, nehovořil s „nepovolanými“ alespoň do konce května. Nechceme dělat nic pokoutně, předčasná publicita by však ohrozila získání příspěvků od Vás i ostatních přátel a kolegů, na které se obracíme. Ze své strany pak učiníme vše, co je pro Vaši bezpečnost nezbytné: kdybyste nechtěl být při publikaci svých odpovědí uváděn jménem, sdělte nám prosím, jak mají být označeny.

21. března 1985

František Janouch, v. r. – Vilém Prečan, v. r.